

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара
Кафедра історіографії, джерелознавства та архівознавства

**ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ
ІСТОРИЇ УКРАЇНИ**

КНИГА В ІСТОРИЇ І КУЛЬТУРІ

Міжвузівський збірник наукових праць

Об'єднаний випуск 2011–2012 рр.

Дніпропетровськ
Видавництво Дніпропетровського
національного університету
2012

УДК 930.1(477)(082)
ББК 63.3 (4 Укр) г
І-90

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара
згідно з планом видань на 2012 р.

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, проф. А. Г. Болебрух (відп. ред.); д-р іст. наук, проф. О. І. Журба
(заст. відп. ред.); д-р іст. наук, проф. Г. К. Швидько; д-р іст. наук, проф.
І. І. Колесник; д-р іст. наук, проф. С. І. Посахов; д-р іст. наук І. С. Стороженко,
д-р іст. наук, доц. Ю. А. Святець; канд. іст. наук, доц. М. А. Руднев;
канд. іст. наук, доц. В. І. Воронов (відп. секр.); канд. іст. наук Л. Ю. Жеребцова,
канд. іст. наук Т. В. Портнова

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. В. О. Василенко;
д-р іст. наук, проф. В. В. Стецькевич;
канд. іст. наук, проф. С. Й. Бобильова

Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України.

І-90 Книга в історії і культурі : [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол. :
А. Г. Болебрух (відп. ред.) [та ін.]. – Д. : Вид-во Дніпропетр.
нац. ун-ту, 2012. – 356 с.
Об'єднаний випуск 2011–2012 рр.

Вміщені статті науковців Дніпропетровська, Києва, Москви, Харкова, Львова, Чернігова, Махачкалі, Арзамаса, Омська, Сполучених Штатів, підготовлені за результатами Четвертих наукових читань, присвячених пам'яті професора М. П. Ковальського та науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів і наукових співробітників кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

У центрі уваги збірника проблеми дослідження книжкової культури, ролі книги в історії та творчості історика, які можуть зацікавити істориків, книгознавців, культурологів, історіографів та джерелознавців, – усіх, для кого книга залишається значимим фактором історії, культури та особистої творчості.

УДК 930.1(477)(082)
ББК 63.3 (4 Укр) г

© Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2012
© Видавництво Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 2012
© Автори статей, 2012

Віг реколегії

Завершуючи формування цього тому і вже готуючи звернення до читачів, ми несподівано з'ясували, що поповнення «сімейства» збірників наукових праць історіографічного та джерелознавчого профілю нашої кафедри виявилось доволі знаменним. Починаючи з 1975 року, за редакцією професорів В. Я. Борщевського, М. П. Ковальського та А. Г. Болебруха вийшло вже 24 випуски, а отже, ми випускаємо 25-й ювілейний. Враховуючи, що цього року нашій кафедрі виповнюється цілих 40 років, то це для неї – приємна несподіванка і бажаний подарунок від усіх, хто взяв участь у нашому проєкті.

Як і годиться для ювілейного збірника, він вийшов дещо незвичним і за проблематикою, і за структурою, і за колом авторів. Його особливості пов'язані, насамперед, із відмовою від звичайної проблемно-дисциплінарної побудови, а також з тим, що, визначаючи ідейність збірника, ми намагалися зосередити увагу потенційних авторів на проблематиці, яка, здавалося б, напряму і не пов'язана з традиційним колом інтересів кафедрального співтовариства, але, все ж таки, знаходилася в нашому «цеховому» просторі – на перетині історії й теорії історичного знання та інтелектуальної історії.

Ця проблематика була, значною мірою, представлена і апробована в ході Четвертих Всеукраїнських наукових читань (18–19 березня 2011 р.), присвячених пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського – «Книга в культурно-цивілізаційному просторі»¹. Організатори виходили з того, що книгознавча проблематика була одним з улюблених напрямів студій самого М. П. Ковальського, який наскрізною лінією пройшов через всю його наукову діяльність.

Книгознавчу проблематику планувалося розглянути в найширшому тематичному і факторному контексті: виробництво, розповсюдження і споживання книжкової продукції, книга у соціально-культурному вимірі (в тому числі її місце в житті й діяльності історика), диферен-

¹ Інформацію про ці Читання дивись: Ковальчук Г. І. Четверті Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 3. – С. 54 – 55.

17. **Корзун Валентина Павлівна** – д. і. н., професор, зав. кафедри сучасної вітчизняної історії та історіографії Омського державного університету ім. Ф. М. Достоєвського.

18. **Круглова Тетяна Олександрівна** – к. і. н., доцент кафедри джерелознавства Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова.

19. **Куделко Сергей Михайлович** – к. і. н., професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

20. **Кузьмук Олексій Сергійович** – к. і. н., наук. співробітник Українського центру культурних досліджень, Київ.

21. **Лось Валентина Едуардівна** – к. і. н., науковий співробітник Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, Київ.

22. **Лучка Людмила Миколаївна** – к. і. н., заступник директора Наукової бібліотеки Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

23. **Маловичко Сергій Іванович** – д. і. н., професор Російського державного аграрного університету МСХА ім. К. А. Тімірязєва, Москва.

24. **Михайлюк Олександр Володимирович** – д. і. н., зав. кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України, Дніпропетровськ.

25. **Остряк Андрій Миколайович** – к. і. н., доцент Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

26. **Посохов Сергій Іванович** – д. і. н., професор, декан історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

27. **Романюта Ілля** – аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

28. **Савченко Сергій Володимирович** – к. і. н., доцент Національної металургійної академії України, Дніпропетровськ.

29. **Світленко Сергій Іванович** – д. і. н., професор, декан історичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

30. **Сінкевич Наталія Олександрівна** – к. і. н., ст. наук. співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Київ.

31. **Чернов Євген Абрамович** – ст. викладач кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

32. **Шабуніна Анастасія Костянтинівна** – студентка Інституту гуманітарних наук Московського міського педагогічного університету.

33. **Шустова Юлія Едуардівна** – к. і. н., доцент Вищої школи джерелознавства, допоміжних та спеціальних історичних дисциплін Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету, старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу рідкісних книг (Музей книги) Російської державної бібліотеки, Москва.

34. **Ясіновський Андрій Юрійович** – к. і. н., зав. кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій Українського католицького університету, Львів.

Від редколегії..... 3

Книга, як фактор історії

Вашенко В. В., Журба О. І., Чернов Є. А. Книга как фактор исторического процесса	7
Болебрух А. Г. Книга: семантико-функциональный образ	21
Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки як соціокультурне явище.....	28

Книга у професійній діяльності історика

Воронов В. І., Світленко С. І. Українські стародруки у творчості професора М. П. Ковальського	40
Ясіновський А. Ю. Українська книга і друкарство в дослідженнях академіка Ярослава Ісаєвича.....	54
Бекетова В. М. Абросимова Світлана Вікторівна (1953–2011): вшанування пам'яті	67
Маловичко С. И., Шабуніна А. К. Жизнь сюжетов киевского «Синописа» 1674 г. в исторической литературе XVIII – XX вв.	71
Корзун В. П., Колеватов Д. М. «Русская историография» Н. Л. Рубинштейна: судьба книги как зазеркалье историографии.....	87
Остряк А. М. «Пусть будет вся эта книга о нем»(Рукописна книга М. М. Бережкова про К. М. Бестужева-Рюміна).....	112
Круглова Т. А. «Книгописание» в археологии XIX века.....	122
Романюта І. М. В. О. Ключевський про історіографію земських соборів XVI ст.	131
Посохов С. І. Замітки на маргінесі однієї книги (Н. М. Яковенко «Вступ до історії»).....	140

Культура рукописної і друкованої книги: історична ретроспекція

Гальченко О. М. Сюжетні середники на українських оправах другої половини XVI–XVIII ст.: перспективи вивчення	147
Кузьмук О. С., Сінкевич Н. О. Бібліотека Межигірського монастиря XVII – XVIII ст.: історія та аналіз книгозбірні.....	160
Шустова Ю. Э. Продажа и распространение книг типографии Львовского Успенского братства в 20–30-х гг. XVIII в.....	171

Лось В. Е. Інвентарі бібліотек василіанських монастирів у професійній діяльності історика (Правобережна Україна, середина XVIII – початок XIX ст.)	202
Бернгардт Т. В. Цензурная функция исторической библиографии и формирование образа советской исторической науки в 1920-е гг.	216
Жидченко А. В. Книжное и библиотечное дело как элемент формирования социокультурного пространства городского района в 1950–60-е гг.	224
Исмаилов М. А., Абубакарова М. М. Рукописная книга (сборники адатов) и нормативно-правовая культура народов Дагестана	231

Книга в історико-культурно-му середовищі

Бондаренко С. В. Історія читання: теорія, джерела, методи	238
Великая Н. Н. О роли книги у гребенских казаков-старообрядцев в XVIII – начале XX вв.	249
Галь Б. О. «Имел счастье получить книгу с картинками»: трансформация образа книги у відомості полтавського гімназиста 1820-х рр.	255
Венгер Н. В. Книжная традиция как проявление интеллектуальных потребностей традиционно-переходного общества (на примере этноконфессии меннонитов Российской империи XIX века)	271
Савченко С. В. Священный текст у народному сектанстві XIX – початку XX ст.: читання та інтерпретації як релігійний досвід	290
Михайлюк О. В. Книга й читання в житті селян Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст.	303
Лучка Л. М. Книжкові зібрання громадських та приватних бібліотек Катеринославської губернії другої половини XIX – початку XX ст.	315
Куделко С. М. Последняя книга в библиотеке вождя(повод к размышлениям о фактах и судьбах историков Харьковского университета)	325
Zhuk S. I. Children's Book Reading in Soviet Dnipropetrovsk during the Brezhnev Era.....	331

Рецензія

Журба О. І. Освіта і книжкова культура України наприкінці XVII – на початку XIX ст. [Рец. на кн.: Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст.: монографія / Л. Ю. Посохова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 400 с.]	345
Наші автори	351

Наукове видання

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

КНИГА В ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРІ

Міжвузівський збірник наукових праць

Українською та російською мовами

Свідectво про Держреєстрацію Серія KB № 15462–4034 P
від 5 червня 2009 р.

Редактор В. П. Пименов

Технічний редактор В. А. Усенко

Коректор В. П. Пименов

Комп'ютерна верстка Л. Ю. Жеребцова

Дизайн обкладинки Є. Петренко (Voiz Noiz)

37. **Клепиков S. A.** Russian Bookbinding from the 11th to the middle of the 17th century / S. A. Klerikov // The Book Collector. – London, 1961. – P. 408–422.

38. **Needham P.** Twelve Centuries of Bookbinding, 400–1600 / P. Needham. – New-York; London, 1976. – P. 7–13.

Надійшла до редколегії 16.04.2011 р.

УДК 94:37.014.52 (477.41) «16/17»

О. С. Кузьмук¹, Н. О. Сінкевич²

¹*Український центр культурних досліджень*

²*Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник*

БІБЛОТЕКА МЕЖИГІРСЬКОГО МОНАСТІРЯ XVII–XVIII ст.: ІСТОРІЯ ТА АНАЛІЗ КНИГОЗБІРНІ

Представлений огляд бібліотеки Києво-Межигірського монастиря XVIII ст. Коротко аналізується кількість і репертуар книг, потенційна можливість бібліотеки задовольнити інтелектуальні та духовні потреби братії обителі.

Ключові слова: бібліотека, книга, монастир, інтелектуальне життя.

Представлен обзор библиотеки Киево-Межигорского монастыря XVIII в. Кратко анализируются количество и репертуар книг, потенциальная возможность библиотеки удовлетворить интеллектуальные и духовные потребности братии обителі.

Ключевые слова: библиотека, книга, монастырь, интеллектуальная жизнь.

The article deals with an overview of the XVIII century library of Kyiv Mezhyhirsk monastery. The number and repertoire of books, library capacity to satisfy the spiritual and intellectual needs of brotherhood of the monastery are briefly analyzed.

Key words: library, book, monastery, intellectual life.

Як відомо, монастирі традиційно були центрами книжної вченості. Розмір і тематика книжкових колекцій залежали від ролі монастиря

у церковному житті, його популярності, економічної спроможності. Зазвичай, відоміші та багатші обителі мали більші книгозбірні [10; 16]. А отже, бібліотека може не тільки свідчити про інтелектуальні та духовні потреби ченців, а й слугувати своєрідним індикатором статусу монастиря. На відміну від інших монастирських бібліотек Києва, межигірська книгозбірня зажила широкою слави завдяки «новітній» легенді про закопану на території обителі бібліотеку князя Ярослава Мудрого. У газетних публікаціях та мережі Internet можна знайти розповіді про те, що «княгиня Ольга запалила тут першу свічу християнської віри», і саме тут покоїться прах обезголовленого печенігами князя Святослава; в Межигір'ї писалося «Слово о полку Ігоревім» й було освячене Реймське Євангеліє, на якому присягали французькі королі тощо.

Але що можна сказати про реальну бібліотеку? З певною долею іронії зазначимо, що слава козацького монастиря затьмарила практично всі інші сторони життя обителі. Відтак бібліотека практично не привертала уваги дослідників. Частина книг з Межигір'я потрапила на Кубань; відповідно, до історії межигірської книгозбірні зверталися кубанські історики [8, с. 1–30; 9, с. 106–114; 12, с. 99–116]. Варто зазначити, що частина межигірських рукописних книг зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. О. Іванова і В. Лось виявили і описали 33 рукописні книги та збірники: 8 книг XVI ст., 16 книг XVII ст. і 9 книг XVIII ст. [5]. Проте, досі залишаються не з'ясованими ні повний книжковий склад межигірської бібліотеки, ні особливості її функціонування в монастирі. В той же час, вивчення процесу формування монастирських бібліотек, їх тематичного наповнення та «історії читання» книг є дуже важливим питанням для дослідження духовних та інтелектуальних процесів, що мали місце у суспільстві конкретного історичного періоду.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України зберігається опис Межигірського монастиря, складений 1777 р. за наказом архімандрита Гавриїла Гуляницького, який містить список монастирської книгозбірні за алфавітом [7, арк. 121–130 зв.]. Згодом, приблизно 1786 р., був створений опис межигірської ризниці, де кириличні книги були поділені на друковані («церковной печатью») та «гражданской печатью», проте з каталогу зникли рукописні книги [13, арк. 1–12; 14, арк. 132 зв.–138 зв.].

Отже, в монастирській бібліотеці, за описами 1777 р. і 1786 р., зазначено 395 позицій книг (841 том), з них 53 рукописні (80 томів), 124 друковані «церковной печатю» (443 томи), 46 «гражданской печатю» (71 том), 114 латиною (176 томів).

У монастирі не було окремого приміщення для бібліотеки, не було послуху бібліотекаря. Книги зберігалися у ризниці. Згідно реєстрів братії, всі межигірські ченці до постригу «учились руской грамоте», проте лише приблизно кожний десятий навчався у Києво-Могилянській академії. Наразі, перед нами стоїть завдання реконструювати склад бібліотеки. Дана реконструкція допоможе окреслити потенційне інтелектуальне середовище межигірської братії.

Кириличні книги

Географія книг «церковной печати» наступна: київського (печерського) друку – 33 позиції (159 томів), московського друку – 46 позицій (165 томів), чернігівського друку – 15 позицій (26 томів), Острого – 5 позицій (6 томів), Вільно – 7 позицій (13 томів), кутеїнського друку – 3 позиції (6 томів), Могилів – 2 позиції (2 томи), Почаїв – 1 позиція (3 томи), Львів – 10 позицій (17 томів), Рохманів – 1 позиція (2 томи), Петербург – 3 позиції (4 томи), вежського друку – 1 позиція (1 том), невідомих – 12 позицій (39 томів).

Книги «гражданской печати» майже всі походили з Санкт-Петербурга – 40 позицій (67 томів), Москви – 3 позиції (3 томи), невідомих – 3 позиції (3 томи).

Значну частину кириличних книг складають богослужбові: Акафісти, Апостоли, Тріоді, Мінеї, Службники, Требники, Трифолої, Псалтирі, Євангелія. У книгозбірні вони представлені в друкованому та рукописному вигляді.

Досить широко у кириличній бібліотеці представлені твори Отців Церкви, з них багато у рукописах: Афанасія Синаїта, Григорія Синаїта, Іоанна Златоуста, Ісаака Сиріна, Григорія Богослова, Феодора Студита; друковані – Василя Великого, Іоанна Златоуста, Марка Аврелія.

Догматична і полемічна література представлена рукописом «Артикули проти латинян», «Меч духовний» Лазаря Барановича, «Месія правдивий» і «Ключ розуміння» Іоанкія Галятовського, «Камінь віри» Стефана Яворського.

Також у зібранні представлені друковані проповіді Сильвестра Кулябки і Феофана Прокоповича, рукописні проповіді Дмитрія Ростовського. Для перекладів – «Лексикон» Памво Беринди та Славеногреко-латинський лексикон.

Треба думати, що у комплексі з латиничними творами в Межигір'ї склалася досить представницька збірка патристичної та полемічної літератури. Проте, зі стін монастиря не вийшло жодного теологічного або полемічного твору, що може свідчити про невикористання бібліотеки для самостійної творчості, а ставлення до неї як до майна, яке зберігається в ризниці.

Репертуар друкованих світських видань XVIII ст., які привозили з Санкт-Петербурга, доволі строкатий. Проте, можна виділити твори, присвячені історії: «Древняя история об египтянах о карфагенянах об ассирианах о вавилонянах о мидянах, персах о македонянах и о греках» Ш. Роллена, «История о разорении последнем святого града Иерусалима» та «История о разорении Трои столичнаго града Фригийскаго царства» Г. Колонне, «Краткой российской летописец» М. Ломоносова, «Повествования Иродота Аликарнасского», «Священная история Ветхаго и Новаго завета с выбранными от святых отцев истолкованиями», «Синопис» І. Гізеля. Природничі науки: «Вольфианская экспериментальная физика с немецкого подлинника», «Минералогия или Описание всякаго рода руд и ископаемых из земли вещей» І. Г. Валеріуса, «Сокращения математики» С. Я. Румовського, «Универсальная арифметика» Н. Г. Курганова. У книгозбірні також були присутні книги з філософії, географії, піітики, риторики, медицини. З художньої літератури представлена «Героическая поэма Петру Великому» М. Ломоносова, перекладні повісті «Аргенида повесть героическая» Дж. Барклі, «Баккалавр Саламанской или Похождение дона Херубина де ла Ронда» А. Р. Лесажа.

Таким чином, у Межигірському монастирі склалася цікава підбірка духовної і світської кириличної літератури. Її формування, вочевидь, напряду пов'язано із загальною історією книжкового ринку в українських землях: серед друків XVII ст. переважають київські видання. У XVIII ст., у зв'язку зі зрушенням обсягу та репертуару книговидання в українських землях, бібліотека поповнюється за рахунок петербурзьких друків. Формування книгозбірні у цей час було, вочевидь, справою рук межигірських ігуменів та є яскравим свідченням переорієнтації інтелектуальних орієнтирів межигірської братії.

Латиничні книги

Латинична книга займає особливе місце у складі українських монастирських бібліотек Нового часу. Це обумовлено, передусім, специфікою книжкового ринку та інтелектуальних процесів в українських землях XVII ст. Активний обмін інтелектуальними та духовними надбаннями, що відбувався між представниками різних конфесій цього часу, вивів латиничну книгу, нарівні з кириличною, до звичного кола читання українських церковних діячів.

В аналізованих каталогах 1777 р. і 1786 р. нараховується 114 латиномовних (з незначним вкрапленням франкомовних) та 54 польськомовних позицій. Як і у випадку з кириличними виданнями, каталог систематизує латиничну літературу за алфавітним принципом, проте не вказує місць їхнього друку. Ця обставина не дає можливості робити висновки щодо «географії» латиничних видань. Поглянемо на репертуар латиничної літератури.

Екзегетика (тлумачення Святого Письма) в межигірській бібліотеці представлена досить широко. Каталог фіксує 2 видання Біблії, перекладеної у 1540-х рр. класичною латиною французьким протестантом Себастьяном Кастелліо, 2 видання Вульгати (очевидно, за редакцією Триденського собору), а також латинську Біблію з тлумаченнями невідомого автора. Зазначено також наявність 6 польськомовних видань Біблій (очевидно, перекладу польського єзуїта Якова Вуєка). Така кількість латинських і польських Біблій є доволі значною, особливо – у порівнянні з кириличними виданнями Святого Письма, яких налічувалося 7. Окрім власне Біблій у бібліотеці містилися всі необхідні для наукової екзегези допоміжні видання: Конкорданції, які полегшували орієнтацію у Святому Письмі, дев'ятитомне видання так званих «Святих критиків» на Біблійні книги, зібраних англійським автором потриденського періоду Іоаном Пріцеусом, коментарі на 4 Євангелія під назвою «Золотий ланцюг» Фоми Аквінського, а також – книга фламандського єзуїта Корнелія із Лапіде, який здійснив коментарі практично до всіх біблійних авторів із посиланнями на св. Отців та інших біблеїстів.

Патристика (твори Отців Церкви) а priori були другим опісля Біблії авторитетом для православного монаха. Говорячи про місце творів Отців у іншомовній колекції Межигірського монастиря, варто згадати, що патристика як наука зародилася саме на Заході, і перші критичні видання та переклади східних Отців були здійснені саме ла-

тиною. В Межигір'ї, однак, містилося небагато патристичних видань: твори отця V ст. Іоана Касіяна (2 екземпляри), проповіді Іоана Хризостома та збірка пояснень грецьких отців на Псалми.

Догматична і полемічна література є однією з найцікавіших рубрик монастирської бібліотеки Нового часу. Її репертуар дає змогу говорити про увагу монастирської братії до догматичних суперечок, які активно точилися в інтелектуальному середовищі модерної Європи. Латиномовних догматичних праць у бібліотеці було дуже мало. З усього репертуару творів позитивно-контроверсійної теології, яка стала панівною течією католицького догматичного богослов'я після Триденту [2, с. 23–28.], у Межигірській бібліотеці був тільки один том італійського гуманіста Роберто Белларміна; популярних католицьких катехизисів (Римського катехизиса або Катехизиса Петра Канізія) не було зовсім. Цікавим, натомість, є наявність книги, затитулованої як «Старі статті про Святу Трійцю». Її можемо гіпотетично ідентифікувати з трактатом «Про святу Трійцю зі спростуванням помилок Валентина» протестантського теолога Александра Алеса.

З польських догматичних трактатів у бібліотеці був «Алфавіт Непорочного Зачаття Діви Марії» францисканського автора початку XVIII ст. Антонія Венгриновича. Потрібно нагадати, що догмат про Непорочне Зачаття не приймався і не приймається православними, однак впливи католицької маріології на православну теологію у XVII ст. були досить вагомими. З творів католицької полеміки у бібліотеці були книга єзуїтів Теофіла Рутки та Петра Скарги, твори яких стояли біля витоків православно-католицьких догматичних суперечок у Речі Посполитій.

Значну частку серед польськомовної літератури займали полемічні твори київських і чернігівських авторів, які використовували польську мову для перебування в одному термінологічному і лексичному полі з католицькими авторами-полемістами XVII ст. Передусім, у бібліотеці був славнозвісний «Тренос» (1610 р.) Мелетія Смотрицького, в якому він, будучи ще православним, змальовує трагічний стан Православної Церкви у Речі Посполитій після Унії. Один із перших полемічних творів православної сторони, написаний польською мовою, «Тренос» викликав небувалий ажіотаж у тогочасній читацької аудиторії [4, с. 31–35.]. Серед православних полемічних творів пізнішого періоду чільне місце займають трактати архімандрита Слєцького Чернігівського монастиря, відомого українського богослова Іоанікія

Галятівського. Перше місце серед книг цього автора за кількістю примірників займає «Міся правдивий» (1672 р.) – антиюдейський трактат, написаний у формі діалога іудея з християнином і присвячений старозавітним пророцтвам про Ісуса Христа, Святу Трійцю, Боговтілення тощо. У каталозі нарахується аж п'ять примірників цієї книги, що свідчить про актуальність антиюдейської полеміки для межигірських ченців. Окрім того, в бібліотеці міститься «Стара Церква» Галятівського (1678 р.) – полемічний трактат, написаний проти творів єзуїтів Павла Бойми і Миколая Циховського стосовно проблеми Сходження Святого Духа. Був також наявним його «Алфавіт» (1681 р.) – полемічний твір загальної спрямованості, що містить алфавітний перелік усіх ересей і нехристиянських вчень [15, с. 5–31]. Наявність у Межигірській бібліотеці такої значної кількості творів Іоанікія Галятівського ще раз підтверджує тезу про те, що цей автор був одним із найвідоміших православних авторитетів свого часу.

Серед польськомовних праць інших православних авторів-полемістів у Межигірській бібліотеці була «Нова міра старої віри» (1676) Лазаря Барановича – ще одна відповідь на працю єзуїта Павла Бойми стосовно питання Сходження Святого Духа. Наявність у бібліотеці цієї книги разом з двома кириличними виданнями «Меча Духовного» (антиаріанського трактату 1666 р.) засвідчує вагомий внесок творів Барановича у формування міжконфесійного полемічного дискурсу другої половини XVII ст.

З агіографічної (житійної) латиномовної літератури у бібліотеці були чотири примірники славнозвісних «Житій святих» Петра Скарги (перше видання 1579 р.). Твір викликав надзвичайний інтерес у річесполитського читача. Тільки за життя автора він витримав сім видань, став складовою шкільних програм і домашньою лектурою для багатьох поколінь [1, с. 39–48]. З книг київського походження у бібліотеці були не менш відомі «Тератургіма» Афанасія Кальнофойського (1638 р.) та два примірники Києво-Печерського Патерика в редакції Київського митрополита Сильвестра Косова (1635 р.). Показово, натомість, що кириличне видання «Патерика» було лише одне. Ця обставина є важливою з огляду на той факт, що до сьогодні в історіографії панує думка, що традиція польськомовного Патерика 1635 р. не була тривалою. Відмічається, зокрема, мала кількість друкованих примірників цієї пам'ятки, що пояснюється цілеспрямованим нищенням її тиражу католиками [3, с. 315]. Ще одним польськомовним агіогра-

фічним твором православного походження був «Аполлон Християнський» (1670 р.) Лазаря Барановича.

Латинична містика і аскетика у бібліотеці була представлена дуже широко. Передусім, це добре знані у той час польськомовні твори: бернардинська «Хресна дорога», «Десідеросус або стежка до Божої любові» Каспера Вілковського, «Наука доброї смерті» та славнозвісне «Наслідування Христа» німецького середньовічного автора Фоми Кемпійського. З творів православного походження сюди можемо віднести «Лютню Аполонову» (1671) та «Книгу смерті або Хрест Христотий» (1676 р.) уже згаданого Лазаря Барановича.

Гомілетика (проповідництво) представлена творами гуманіста Лефевра д'Етапля та книгами польських проповідників. Окрім того, тут було кілька анонімних збірок проповідей з нагоди різних подій (похорон, елекції короля тощо). Однак кількість гомілетичної літератури на загал не була значною. Це ж стосується книг із галузі казуїстики (моральної теології) та пастирського богослов'я. У бібліотеці не було практичних посібників для сповідників, а з душпастирської літератури був фактично тільки трьохтомник німецького єзуїта Тобіуса Логгера, присвячений практичним проблемам парафіяльних священників.

Загалом, говорячи про теологічну літературу в бібліотеці, важко не помітити переважання творів, написаних європейськими гуманістами та протестантами XVI ст., і наявність відносно меншої кількості книг авторства католицьких авторів Потриденського періоду. У бібліотеці були наявними і праці тих теологів (Лефевра д'Етапля, Еразма Роттердамського), твори яких були внесені до католицького «Індексу заборонених книг». Це дозволяє стверджувати певну дистанційованість межигірської братії від панування потриденської позитивно-контрверсійної теології, що особливо виразно помітно при порівнянні Межигірської книгозбірні із бібліотекою Києво-Софійського монастиря XVIII ст. [6].

Поглянемо тепер на репертуар книг з царини світських наук. Філософська література була представлена тільки творами Арістотеля та німецького філософа Фрідріха Баумайстра, що був послідовником школи Лейбніца і Вольфа і на підручнику якого, починаючи з другої половини XVIII ст., ґрунтувалося викладання філософії в усіх школах Російської імперії. Цей факт, а також наявність трактату самого Хрис-

тиана Вольфа, ще раз свідчать про те, що монастирська братія була в курсі «інтелектуальних новинок» у Російській імперії.

Вражає кількість літератури з галузі натурфілософії: анатомії, медицини, астрономії, фізики і біології. Це вповні відображає новий вектор скерованості освіти у Російській імперії XVIII ст.

Важко не помітити велику кількість історичної літератури: це – як надзвичайно авторитетна для авторів Речі Посполитої хроніка Матвія Стрийковського, так і ціла низка європейських та всесвітніх «історій» античних авторів (Курція Руфія, Аппіана) та європейських гуманістів (Саліануса, Каріонуса тощо).

Географія представлена фундаментальною працею італійського єзуїта Джованні Ботеро «Універсальні реляції», що містила короткий опис усіх країн і була перекладена польською і видана в 1609 р. Окрім того, у бібліотеці містилися два паломницьких описи Єрусалиму, ітєнерарій подорожі до Венеції та короткий опис усіх світових монархій.

Відносно мало латиничної літератури було з галузі права, при чому як канонічного, так і світського. Однак наявність польськомовних «Правил святого Василя Великого» свідчить на користь того, що монахи межигірського монастиря тривалий час ототожнювали себе з василіанами, під якими, попервах, розуміли усіх представників східного монашества.

Для опанування книг іншомовної колекції у бібліотеці були наявні словники. Передусім, це багатомовний словник Амвросія Целепіна. Характерно, що ця книга була одним із небагатьох рукописів у складі іншомовної колекції. Це свідчить про нагальну необхідність цієї книги у бібліотеці, яка і викликала її рукописне копіювання. Окрім того, у книгозбірні наявні чисельні французькі, польські, грецькі і латинські лексикони та збірки крилатих фраз. У бібліотеці також були основні твори класиків (Овідія) і неокласиків (Еразма Роттердамського, Александра Скотта, Лефевра д'Етапля) для опанування латинської граматики і риторики.

Загалом, велика кількість латиничної літератури, яка за деякими галузями знання переважає над кириличною, свідчить про потенційну обізнаність частини братії (або вірогідніше – її найосвіченішої верхівки) XVII–XVIII ст. як з латиною, так і, особливо, з польською мовами. Іншомовна колекція Києво-Межигірського монастиря показує, що братія могла цікавитися, передусім, полемікою, яка точилася між

польськими та руськими інтелектуалами упродовж XVII – початку XVIII ст. Значна кількість природничих, географічних та історичних трактатів також свідчить про відповідні інтелектуальні зацікавлення братії у XVIII ст., а також особливості тогочасного книжкового ринку. У Межигірській бібліотеці було відносно мало літератури з галузі моральної теології та гомілетики, що свідчить про те, що колекція не слугувала потребам душпастирства. Бібліотека Межигірського монастиря містить меншу підбірку католицької догматичної літератури, ніж, наприклад, – Києво-Софійського. Натомість, у ній багато праць європейських теологів-гуманістів, зокрема – в галузі екзегетики. Це свідчить про самостійне формування книгозбірні у XVII ст. (існують припущення про потрапляння до софійської бібліотеки книг зліквідованих київських католицьких монастирів [11]) та прагнення межигірських інтелектуалів відмежуватися від готових відповідей католицьких потриденських авторів і зорієнтуватися *ad fontes* – виходячи з екзегетичних студій.

Бібліографічні посилання

1. **Cecchelli A.** Od Suriusa do Skargi: Studium porównawcze o «Żywotach świętych» / A. Cecchelli. – Warszawa, 2003. – 288 s.
2. **Rechowicz M.** Uwagi wstępne / M. Rechowicz // Dzieje teologii katolickiej w Polsce / Pod. red. M. Rechowicza – Lublin, 1975. – T. 2: Od Odrodzenia do Oświecenia, cz. 1: Teologia humanistyczna. – S. 17–32.
3. **Rogov A.** Maciej Strykowski i historiografia ukraińska 17 wieku / A. Rogov // Slavia Orientalis. – Warszawa, 1965 – № 3. – S. 315–325.
4. **Бабич С.** Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко / С. Бабич. – Л., 2008. – 180 с.
5. **Иванова О.** Рукописные книги Киево-Межигорского монастыря в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского: краткий обзор / О. Иванова, В. Лось // Книжное дело на Северном Кавказе: методы, источники, опыт исследований. – Краснодар, 2010. – С. 168–181.
6. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. – Спр. 2440. – 38 арк. Каталог бібліотеки Києво-Софійського монастиря.
7. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. I. – Спр. 5516. – 196 арк. Книга описная Киево-Межигорского монастыря совершена 1777 года февраля 5.
8. **Короленко П. П.** Древние сведения о Межигорском монастыре / П. П. Короленко // Кубанский сборник: Труды Кубан. обл. статист. комитета. – Екатеринодар, 1897. – Т. 4. – С. 1–30.
9. **Попка И. Д.** Черноморские казаки в их гражданском и военном быту. Очерки края, общества, вооруженной силы и службы / И. Д. Попка. – Краснодар, 1998. – 190 с.

10. **Прокоп'юк О.** Бібліотека монастиря Св. Софії як вияв духовно-інтелектуальних потреб і можливостей монастирської братії / О. Прокоп'юк // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви науки і культури культури. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 147–164.
11. **Сінкевич Н.** Іншомовні книги бібліотеки Софії Київської за каталогом 1769 р.: попередній огляд колекції / Н. Сінкевич // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Л., 2009. – Кн. 2. – С. 736–743.
12. **Слуцкий А.** Судьба библиотеки Межигорского монастыря на Кубани / А. Слуцкий // Донецкий вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк, 2005. – Т. 8. – С. 99–116.
13. ЦДДАК України. – Ф. 132. – Оп. 2. – Спр. 68. – 12 арк. Ризничья опись имущества переданного коллежскому асессору Завьялову Якову 1784 г.
14. ЦДДАК України. – Ф. 132. – Оп. 2. – Спр. 81. – 138 арк. Опись ризницы Межигорского монастыря не позже 1790 г.
15. **Галятковский И.** Ключ розуміння / И. Галятковский. – К., 1985. – 445 с.
16. **Яременко М.** Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII століття і «літературні уподобання монашества» / М. Яременко // Український археографічний щорічник. – К., 2004. – Вип. 8/9. – С. 346–365.

Надійшла до редколегії 24.04.2011 р.

УДК 94 (477.83) «1720/1739»

Ю. Э. Шустова

Историко-архивный институт Российского государственного гуманитарного университета, Российская государственная библиотека

ПРОДАЖА И РАСПРОСТРАНЕНИЕ КНИГ ТИПОГРАФИИ ЛЬВОВСКОГО УСПЕНСКОГО БРАТСТВА В 20–30-х гг. XVIII в.

Розглядаються параметри і механізми виробництва та продажу книжкової продукції друкарні Львівського братства першої третини XVIII ст., уточнюється її репертуар і принципи функціонування книжкового ринку.

Ключові слова: Львівське братство, книгодрукування, продаж книжок, друкарня, історія книжкової справи.

Рассматриваются параметры и механизмы производства и продажи книжной продукции типографии Львовского братства в первой трети XVIII в., уточняется её репертуар и принципы функционирования книжного рынка.

Ключевые слова: Львовское братство, книгопечатание, продажа книг, типография, история книжного дела.

The characteristic and mechanisms of book production and sale in the typography of Lviv brotherhood (Lvivs'ke bratstvo) at the beginning of XVIII century are examined, repertoire of books and principles of book market functioning are specified.

Key words: Lviv brotherhood, book printing, book sale, typography, history of book production.

Изучение истории книжной культуры, книгопечатания является актуальной задачей современной исторической науки. Особое место в истории кириллического книгопечатания занимает типография Львовского Успенского Ставропигийского братства, продолжившая традицию книгопечатания во Львове после Ивана Федорова и про-